

СЕМАНТИЧНІ ОСНОВИ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ

Трошкіна О. А., к. арх., доц. каф. архітектури

Національний авіаційний університет, м. Київ

Анотація. На основі аналізу історичного шляху розвитку представницької (адміністративно-управлінської) архітектури виявлено спадкоємність на рівні архітектури в цілому, у творчому мисленні, у загальних принципах формування архітектури.

Ключові слова: просторова організація, представницька архітектура, архітектурна семантика.

Аннотация. Трошкина О.А. Семантические основы представительской архитектуры. На основе анализа исторического пути развития представительской (административно-управленческой) архитектуры выявлено наследование на уровне архитектуры в целом, в творческом мышлении, в общих принципах формирования архитектуры.

Ключевые слова: пространственная организация, представительская архитектура, архитектурная семантика.

Annotation. Troshkina O.A. Semantic bases of representative architecture. Based on analysis of the historical way of development of the representative (administration & management) architecture there was reviewed continuity at the level of the architecture as the whole, in the creative thought in the general principles of its formation.

Key words: spatial organization, representative (administration & management) architecture, architectural semantics.

Постановка проблеми. Представницька архітектура виникла разом із цивілізацією, коли відбувся розподіл суспільства на класи і з'явилися люди, в чийх руках опинилися багатство і влада. Спочатку адміністративно-управлінську та ділову функції приймали на себе їх житлові помешкання (палади, замки, резиденції), але в процесі розвитку сформувалися нові типи громадських будівель, до яких перейшли вказані функції – ратуші, будинки зібрань, адміністративно-управлінські будинки, дипломатичні і комерційні представництва, посольства тощо. Всі вони були і залишаються відображенням змісту і характеру епохи та мають яскраво виражений образ сили і влади. Об'єкти представницької архітектури завжди виконували роль головного, кристалізуючого міське середовище елемента, значущість та образність якого поступово були втрачені разом з підвищенням масштабу й об'ємів рядової житлової забудови. Тому важливим завданням є з'ясування шляхів зародження й розвитку цієї групи споруд з метою найповнішого виявлення своєрідності мови, якою створювались

об'єкти дослідження та диференціація їх за типологічною ознакою для відпрацювання прийомів і засобів вирішення їх образу.

Ціль роботи – здійснити аналіз історичного розвитку представницької архітектури, виявити її спільні риси у всіх історичних формаціях та дослідити взаємовплив представницьких будівель різних країн на представницьку архітектуру України, визначити її семантичні основи.

Результати роботи. Унікальність завдань, що стояли при розробці досліджуваних об'єктів, локальність їх розташування в структурі поселень, відносна нечисленність у кожному історичному періоді обумовили розгляд споруд цього типу на достатньо великому географічному та часовому просторі. Був проведений аналіз багатьох об'єктів європейської, північно-африканської, американської, російської гілок розвитку та об'єктів з України на значному за часом періоді, – від III тис. р. до н. е. до сьогодення – об'єднаному еволюційним розвитком архітектури цього функціонального типу. Він дав змогу прослідкувати специфіку, закономірності розвитку та процес формування семантичних основ, що впливають на закономірності формування образу представницької архітектури.

В кожному історичному періоді були виявлені найхарактерніші типи досліджуваних будівель. Так, для Давнього Світу ними були храм і палац, що часто складали єдиний комплекс і були пов'язані функційно. В Давньому Єгипті він являв собою великий замкнений простір, що можна розглядати як результат піднесення і зміцнення влади фараона, ускладненням придворного культу. Деякі риси, що були притаманні єгипетській архітектурі, згодом знайдуть своє вираження та розвиток у подальшій історії представницької архітектури: масивність, брутальність загальної композиції; завищений масштаб у порівнянні з „рядовими” житловими спорудами; замкненість і, навіть фортечний характер; контраст темних порівняно невеликих приміщень житлової частини з великими залами офіційної частини; зростання мас, їх кількісне нарощування; пишність, велич і неприступність тощо.

Розвиток представницької архітектури від малого до великого прослідковується на прикладі палаців і храмів Дворіччя. Тут ранні палаци мало чим відрізнялися від багатой домівки, але мали внутрішнє подвір'я, яке потім стане зростати кількісно та якісно. В Ассирії можна побачити вже величезні палацеві комплекси, з чіткою планувальною структурою. Як і в Єгипті, величезна маса палацу повинна була вражати своєю міццю. Семантичними особливостями формування образу представницької архітектури цього періоду є: масивність і брутальність об'єктів; відсутність тектонічних членувань, внаслідок чого досягалося створення відповідного враження повного панування маси над простором; влаштування і піднесення на широку платформу урочистого входу; орієнтація кутів будівель за сторонами світу; прямокутний план, зорієнтований на внутрішній простір з глухими зовнішніми стінами; компактність об'ємів, що досягалося сполученням квадратних планів

груп приміщень; заплутаність розпланування палацу і одночасно регулярною чіткістю загального плану комплексу.

Наявність внутрішніх дворів, навколо яких розташовувалися приміщення різного призначення та композиційне виділення головного приймального залу-мегарону, навмисна заплутаність плану, зумовлена функціональними процесами та ідеологічними вимогами створення відповідного художнього вирішення, складна гра об'ємних мас та живописність і безперервність внутрішнього простору, сприйняття архітектури тільки в процесі руху, у часовій послідовності, активне використання декоративного живопису і пластики у формуванні архітектурно-художнього образу – головні риси досліджуваних споруд Криту та материкової Греції.

В Давньому Римі імператорського періоду житлова частина палацу відокремлюється в окрему будівлю. Усе в палаці підпорядковано виділенню головного – тронної зали, яка починає відігравати значну роль, не тільки утилітарно, але й композиційно. Палаці, на відміну від попередніх епох, стають відкритими ззовні. Зміна історичних подій відбилася й на представницькій архітектурі. У період кризи імперії, резиденція перетворюється на фортецю. Спосіб життя, що став більш суворим, обумовив втрату цілої низки приміщень, що раніше входили до складу палацу, разом із тим, ритуал імператорського культу, що ускладнився в зв'язку із впливом східних традицій, вимагав створення парадного центру палацу. Римські принципи розпланування співвідносилися зі східними архітектурними деталями – антаблементом, що вигинався за формою арочного прольоту у центрі фасаду палацу та на південному фасаді фортеці.

Така ж замкненість і неприступність, функційність архітектури, сувора простота та грубість форм була характерною і для середньовічних палаців і замків, особливо романського періоду. А в готичний період вони поступово втрачають фортечний вигляд і переростають у замські резиденції, маєтки для відпочинку без приміщень для здійснення управління і зборів великої кількості чиновників, чому сприяла поява нового типу громадського будинку – ратуші. Вона мала замкнений характер, значну висоту, внаслідок високих двосвітніх залів, і башти – символу влади. В ратушах використовувалися мотиви храмової архітектури: стрільчатість, вертикальність, принцип каркасності.

Епоха Відродження поповнила представницьку архітектуру новим типом споруд – палаццо, з появою якого виникла система, що відповідає садибному типу будівлі. Як і для античності, характерне розпланування по периметру двору/дворів, вирішення одного з них як парадного, центру придворного життя, його відкритість на зовні в період Високого Відродження; триповерховість споруди і виявлення цього на фасаді; поповерхова диференціація приміщень, в ранній період – контраст між першим фортечним і двома полегшеними поверхами, між вуличними і дворовими фасадами; повне панування симетрії та національна своєрідність в кожній країні.

Для представницької архітектури епохи бароко (замку, палацу, вілли, ратуші) велике значення мало наявність основної осі, на яку нанизаний ряд

архітектурних ланок; розвертання всієї композиції на рельєфі з поступовим зниженням композиційних елементів, формування системи французького регулярного парку; надання подвір'ям форми курдонерів; вираження ідеї могутності королівської влади і абсолютистської монархії засобами просторових мистецтв; трактування першого поверху як цоколя, а другого як парадного; імпазантність головного входу, виділення центрального ризаліту; використання класичного порталу як знаку королівської резиденції. Таке виділення головного серед другорядного стало обов'язковим, програмним для об'єктів представницької архітектури періоду класицизму, який в протиставленні пластичному, декоративному бароковому началу, базувався на строгій взаємопідлеглості елементів, їх ієрархії. Геометричність і раціоналізм, простота і ясність форм як символ демократизації мистецтва в рамках буржуазного просвітництва, побудова у відповідності до ордеру, його конструктивної функції, величезні розміри споруд, які нагадують палаци Давнього Сходу – характерні риси класицистичних будівель досліджуваного типу – палаців, ратуш, державних установ, адміністративних будинків тощо.

Представницька архітектура II пол. XIX – поч. XX ст. поповнилася новими типами споруд – конторськими, офісними будинками. У кожній країні кожному типу були притаманні свої особливості, проте для всіх однаково значимим залишалося вираження престижу, сили і влади. В період еkleктики, при перетворенні аристократичного житла в буржуазний маєток, комфортність стає засобом рекомендації, реклами і демонстрації достатку і суспільного положення власника. Основними архітектурними прийомами є: рівність елементів в композиції, необов'язковість головного мотиву; необов'язковість виділення центру; можливість асиметрії; довільність окремих форм (головним чином деталей) при традиційній організації цілого; наявність різних стилістичних елементів в одній споруді, підвищена декоративність, тягіння до дорогих матеріалів, позолоти; перевантаження різними деталями предметами і творами мистецтва.

Для громадських будинків Західної Європи характерний асоціативний зв'язок між функцією і одним із стилів минулого, а також вираження раціоналізму і символу вищого порядку в наявності класицистичних деталей, тоді як для американських – демонстрація багатства, помпезності і презентабельності, вічності режиму втілюються у гіпертрофованому масштабі, складному завершенні хмарочосів, багатому обрамленні входу, помпезних вестибюлях.

Неокласицизм використовується для самих важливих урядових установ, епохальних будівель, які вирізняються гіпертрофованою монументальністю, пригнічуючим масштабом як втіленням культу сили і устрашіння. Такі будівлі вирішуються в комплексі із містобудівним розплануванням, де великі території підпорядковуються логіці примітивного порядку (імперські проекти Шпеєра, Троєста, конкурсні проекти Палацу Рад в СРСР).

Раціоналізм і „міжнародний стиль” розвинули вже існуючі типи громадських представницьких споруд, тоді як житло втратило значення репрезентативності сили і влади господаря. Адміністративні будинки стали багатofункційними. Простота і лаконізм баштоподібних конторських споруд поєднувались із складною багаторівневою внутрішньою структурою, відсутністю враження замкненості простору. Збереглося групування приміщень навколо центрального залу, групи парадних приміщень, або ядра вертикальних комунікацій, що розташоване в центрі споруди. Каркас мислиться як спосіб організації простору, каталізатор нової форми. Йому надається символічне значення – як ордеру для класицизму [3]. Відношення форми і конструкції – головний чинник формування образу хмарочосів. Виразність будівлі виражається в організації мас і сучасних конструкціях. Застосування закритої каркасної схеми і методів стандартизації призводить до вирішення входу як щілини під козирком великого виносу.

Представницька архітектура України пройшла ті самі етапи розвитку, що і Росія, проте, поряд із спільними рисами є ряд важливих відмінностей і, перш за все, в типології будівель. Так, для середньовічної епохи в Україні характерні замки-резиденції князів, яких не було в Росії. Для них була характерна асиметрія в планах, відповідність конфігурації ділянки, загальна монументальність і фортечний характер, що репрезентувало образ неприступної твердині, символу могутності князя.

Світські будівлі Давньої Русі мали схожі стильові риси із культовими спорудами, часто поєднували функції фортеці і парадної княжої резиденції. Палац – переходи – сіни – собор – схема багатого тричастинного народного традиційного житла. Тричастинність прослідковується і в розміщенні парадних приміщень по одну сторону, а житлових і господарських по іншу від центру будівлі, який можуть фіксувати парадні сходи, композиційно і просторово виділяється адміністративна зала – приміщення великого розміру для прийомів, бенкетів, зборів – гридниця.

Палаці Нового часу є розвитком традицій дерев’яних і кам’яних будівель, а також в їх архітектурі відчутний вплив архітектури Західної Європи. Громадський характер позначений ордерною системою. Внутрішнє розпланування здебільшого змішане – коридорне одностороннє і анфіладне. Зберігається тричастинність композиції: вхідна, житлова і парадна частини. Класицистичні палаці і урядові будинки дуже схожі за своєю планувальною структурою: ієрархічна побудова фасадів і об’ємів; виділення головного фасаду більшою кількістю поверхів; наявність великого ордеру на два поверхи; обов’язкове виділення входу; П-подібність плану; наявність великого квадратного двору в центрі і парадного в’їзду до нього, часте трактування його як триумфальної арки; композиційне виділення парадних приміщень і другорядна роль житлових, або допоміжних; центральне розташування вестибюлю і сходів; осьова композиція; поєднання інтер’єра палацу із парком

в єдине ціле; церемоніальний підхід до будинку; трактування нижнього поверху як цоколя; об'єднання верхніх поверхів великим ордером.

Громадські адміністративні будинки були поліфункційними, найчастіше в них одночасно розміщувались повітовий і земський суд, міське управління, архів і канцелярія, житло, пізніше – в'язниця, внаслідок чого мали великі розміри. Своїм розміщенням (поряд із собором) формували і закріплювали геометричні простори площ. В провінційних містах будувались за „взірцевими проектами”, внаслідок чого в їх образах відчувалась простота і казенність, а ознакою представництва була наявність виділеного великим виступом центрального ризаліту і входу традиційним шестиколонним портиком, а також виступаючі бокові ризаліти чи корпуси-фланги.

Наприкінці XIX – поч. XX ст. в об'єктах представницької архітектури композиційні засоби відповідали призначенню будинку, а архітектурні форми – будівельним матеріалам і конструкціям. В житлових спорудах парадність уступає місце побутовому комфорту, а в громадських презентабельність і значущість досягається шляхом використання ремінісценцій минулого (ренесансних і класицистичних мотивів). Як і в попередню епоху, громадський характер будівлі підкреслюється ордером. Невідповідність сучасних конструктивних схем старим формам і прагнення досягнути тим самим значимості – головна ознака еkleктичних представницьких споруд.

Конструктивізм привніс в архітектуру досліджуваного типу переобтяженість символікою та рекламність форм, які відображали нові ідеї. Виразна об'ємно-просторова композиція створювалась за рахунок технічного новаторства. Символ сучасної архітектурної форми вбачався в ажурних просторових композиціях. Відчуття простору передавалось самим напрямком архітектурних ліній. Вивільненням поняття об'єму від поняття суцільної маси досягався третій вимір архітектурної форми. В той же час, в урядових спорудах – пам'ятниках соціалізму ідейна значущість образів базувалась на традиції світового і національного зодчества. Вираз сили і непохитності режиму втілювався в гіпертрофованому масштабі та класицистичній композиції. Виконувалось соціальне замовлення: „людина – гвинтик, а держава – всесильний монстр”. Із сер. XX ст. невідповідність каркасної схеми класицистичним формам, разом із більш строгим декоруванням в порівнянні із попереднім етапом, вказувала на поступове згасання класицизму, хоча ордерний портик, державна символіка на фасаді і ялини перед входом ще багато років були знаками офіційної будівлі.

Висновки. Порівняльний аналіз історичного розвитку представницької архітектури України, Росії і Західної Європи дає підстави стверджувати про схожість його для всіх розглядуваних країн і історичних формацій, а отже, виділити спільні і відмінні риси досліджуваних споруд. Їх умовний розподіл на три групи за функційним наповненням – адміністративно-управлінські (ратуша, адміністративний будинок, державна установа), житлово-адміністративні (замок, палац, будинок-резиденція, міський масток, садиба,

Таблиця 1

Семантичні основи представницької архітектури

групи споруд	коди типів	регіони			властивості форми
		Захід	Росія	Україна	
офісні, канторські	А	●	●	●	висока пластинність та деталізація
	К	●	●	●	асиметрія
	О	●	●	●	відкрита система
житлово - адміністративні	З	●	●	●	жорстка симетрія, вісьова композиція
	П	●	●	●	монументальність, масивність, стабільність
	Б	●	●	●	закрита система
	М	●	●	●	оборонний характер
	С	●	●	●	простір для виявлення головних приміщень
	В	●	●	●	церемоніальний підхід, акцентування входу
	Пм	●	●	●	комплексність
	Р	●	●	●	використання ордеру
адміністративно-управлінські	А	●	●	●	ієрархія елементів
	Д	●	●	●	геральдичні ознаки, державна чи корпоративна символіка
		●	●	●	рівність елементів

умовні позначення. ● - пріоритетне використання, ● - можливе використання, ● - виняткове використання;

А – адміністративний будинок	П – палац	В – вілла
К – канторський будинок	Б – будинок – резиденція	Пм – палац-мисливський буд.
О – офісний будинок	М – міський маєток	Р – ратуша
З – замок	С – садиба	Д – державна установа

вілла, палац-мисливський будинок) та офісно-конторські (адміністративний, конторський, офісний будинки) – дозволяють виявити найбільш характерні для них властивості архітектурної форми, які несуть семантичне навантаження представництва. До них відносяться: комплексне (містобудівне) вирішення разом із іншими головними спорудами поселення (храм, житло володаря); монументальність, масивність і масштабність; жорстка симетрія, осьова композиція, її ієрархічна побудова; закрита система; просторове виявлення головних приміщень та церемоніальний підхід до них, як і до самої споруди; акцентування головного входу; використання ордеру як символу офіційності; висока пластичність та деталізація фасадів, багатство і розкіш інтер'єрів; обов'язкове використання геральдичних ознак, державної чи корпоративної символіки тощо (*табл. 1*).

Ступінь, частога їх використання тією чи іншою групою для різних регіонів також має спільні і відмінні риси, причому, за деякими з них представницькі будинки України більш подібні західним ніж російським (наприклад, висока пластичність та деталізація фасадів; закритий, оборонний характер житлово-адміністративної групи). Та більшість з них однакові для всіх розглядуваних регіонів, що ще раз підтверджує схожість історичного розвитку та взаємовплив представницьких будівель різних країн на представницьку архітектуру України.

Література:

1. Бартев І. А., Батажкова І. Н. Очерки истории архитектурных стилей. – М.: Изобразительное искусство, 1983. – 262 с.
2. Иконников А. В. Архитектура США. – М.: Искусство, 1979. – 260 с.
3. Иконников А. В. Историзм в архитектуре. – М.: Стройиздат, 1997. – 559 с.
4. Никитин В. Эволюция художественной формы в архитектуре (на примере современной архитектуры Запада). – М.: 1986. – 230 с.
5. Станькова Я., Пехар И. Тысячелетнее развитие архитектуры.– М.: Стройиздат, 1987. – 289 с.